

Recenzja

rozprawy doktorskiej autorstwa Pani mgr Joanny Kurkiewicz
pt. *Problem wykluczenia społecznego osób starszych w opinii seniorów*,
napisanej pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Barbary Nowak prof. UKEN;
przewidzianej do obrony w Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,
Kraków; ss. 300.

W oparciu o Uchwałę Rady Dyscypliny Pedagogika UKEN w Krakowie, zlecającą przygotowanie stosownej recenzji/oceny przedmiotowej rozprawy doktorskiej, szczegółowo zapoznano się z tekstem przekazanego opracowania.

Rozprawa doktorska została poddana analizie i ocenie pod względem kryteriów formalnych, tj. m.in. adekwatności treści rozprawy do jej tematu, struktury pracy – kolejności następujących po sobie części, kompletności zawartych w nich tez, poprawności języka naukowego dyscypliny pedagogika, adekwatności źródeł wykorzystanych w pracy oraz poprawności ich zapisu. W zakresie kryteriów merytorycznych wzięto pod uwagę warstwę treściową pracy, opis kategorii poznawczych, spójność pomiędzy poszczególnymi częściami (rozdziałami) pracy. W odniesieniu do części metodologicznej poddano analizie sformułowanie celów badań własnych, problematyki badawczej oraz adekwatność dobranych metod i technik badań społecznych do wskazanego celu i przedmiotu badań. Zaznaczono również wkład, jaki wnosi rozprawa doktorska, w rozwój dyscypliny naukowej pedagogika oraz jej subdyscyplin. Recenzja w końcowej części zawiera konkluzję konieczną dla dalszych etapów procedowania w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora.

Refleksje wstępne

Przedłożona do recenzji praca doktorska mgr Joanny Kurkiewicz podejmuje ważną i społecznie aktualną problematykę wykluczenia społecznego osób starszych, analizowaną z perspektywy samych seniorów. Rozprawa poświęcona jest problemowi wykluczenia społecznego osób

starszych, ujmowanemu przede wszystkim z perspektywy samych seniorów. Autorka stawia pytania o związek wykluczenia z dobrostanem (m.in. stresem i zdrowiem), o konsekwencje braku interakcji międzypokoleniowych oraz o rolę różnic kulturowych i stereotypów w procesie marginalizacji. Podjęty temat ma wyraźny ciężar społeczny i praktyczny, pozostając jednocześnie istotny poznawczo dla pedagogiki społecznej i gerontologii społecznej.

Dysertacja wpisuje się w nurt badań gerontologicznych i geragogicznych, odpowiadając na rosnące zapotrzebowanie poznawcze i praktyczne wynikające z postępującego procesu starzenia się polskiego społeczeństwa. Praca liczy 300 stron zasadniczego tekstu i składa się z siedmiu rozdziałów poprzedzonych obszernym wstępem oraz zakończonych rekapitulacją, wnioskami i rekomendacjami. Całość uzupełniają streszczenie w języku polskim i angielskim, obszerna bibliografia, wykaz rycin i tabel, a także kwestionariusz ankiety. Zakres tematyczny pracy jest szeroki – obejmuje zagadnienia demograficzne, socjologiczne, ekonomiczne, prawno-instytucjonalne oraz psychologiczne.

Praca posiada przejrzystą strukturę. Pięć pierwszych rozdziałów tworzy rozbudowaną część teoretyczną, obejmującą zagadnienia z zakresu znaczenia seniorów we współczesnym społeczeństwie i ich adaptacji do zmian (rozdział 1); aktywności społecznej, ageizmu i dyskryminacji ze względu na wiek (rozdział 2); wpływu demograficznego starzenia się na gospodarkę (rozdział 3); strategii instytucji strefy publicznej wobec osób starszych (rozdział 4) oraz miejsca problematyki starzenia się w polityce instytucji międzynarodowych, w tym UE i WHO (rozdział 5). Rozdział szósty zawiera podstawy metodologiczne badań własnych, a siódmy – prezentację i interpretację wyników empirycznych.

Do zalet strukturalnych pracy należy zaliczyć logiczne powiązanie warstwy teoretycznej z empiryczną, wyraźne wydzielenie problemów badawczych oraz umiejscowienie pracy w kontekście polityki krajowej i międzynarodowej. Niemniej warto zauważyć, że proporcje między częścią teoretyczną a empiryczną są wyraźnie nierównomierne – pięć rozdziałów teoretycznych zdominowało objętościowo jednocześnie badania własne, co w pewnym stopniu osłabia badawczy charakter dysertacji.

Autorka dokonała szerokiej kwerendy literaturowej, korzystając zarówno z polskiej, jak i obcojęzycznej literatury naukowej. Bibliografia obejmuje liczne pozycje z zakresu gerontologii, socjologii, pedagogiki społecznej i polityki społecznej. Doktorantka sprawnie przywołuje klasyczne i współczesne koncepcje wykluczenia społecznego, ageizmu oraz aktywnego starzenia się. Autorka opiera rozważania na szerokiej kwerendzie literatury,

obejmującej publikacje krajowe i zagraniczne oraz opracowania i raporty dotyczące polityki senioralnej. Na uznanie zasługuje dążenie do połączenia perspektywy pedagogicznej z wątkami socjologicznymi, zdrowotnymi i instytucjonalnymi, co pozwala ukazać wykluczenie seniorów jako zjawisko wielowymiarowe.

Jednocześnie recenzent zobowiązany jest wskazać na istotne zastrzeżenia dotyczące sposobu prezentacji części teoretycznej. Przede wszystkim, przegląd literatury miejscami ma charakter kompilacyjny i encyklopedyczny, a poszczególne zagadnienia omawiane są zbyt szeroko, bez wyraźnego ukierunkowania na główny problem badawczy. Wiele fragmentów sprawia wrażenie samodzielnych esejów tematycznych, luźno powiązanych z problematyką wykluczenia społecznego seniorów jako taką. Widoczna jest tendencja do mnożenia cytatów i przypisów, przy jednoczesnym braku pogłębionej syntezy i autorskiego komentarza.

Ponadto, niepokój budzi pewna niekonsekwencja w kwalifikowaniu źródeł – obok renomowanych pozycji naukowych Autorka powołuje się na strony internetowe organizacji (WHO, UN, IMF) jako źródła definicji podstawowych pojęć. W kilku miejscach zauważalne są powtórzenia identycznych lub zbliżonych fragmentów tekstu, co może świadczyć o niedostatecznej redakcji ostatecznej.

Rozdział szósty, poświęcony podstawom metodologicznym, jest jednym z bardziej rozbudowanych w pracy. Autorka przyjęła paradygmat jakościowy i zastosowała metodę wielokrotnego studium przypadku, uzupełnioną o kwestionariusz ankiety. Teren badań stanowiły wybrane miejscowości województwa śląskiego (Bytom, Piekary Śląskie, Tarnowskie Góry, Radzionków, Bobrowniki). Badania prowadzono w dwóch etapach: ilościowym (kwestionariusz ankiety, lata 2020–2023, N = 350 respondentów) oraz jakościowym (wywiady swobodne, lipiec 2023 – luty 2024, N = 10 rozmówców w wieku 74–88 lat).

Za mocne strony metodologiczne należy uznać triangulację metod - ilościowej i jakościowej, dbałość o budowanie relacji z rozmówcami przed właściwym wywiadem, wrażliwość na kontekst i indywidualność doświadczeń badanych seniorów, a także rzeczywiste zaangażowanie Autorki w teren badań. Wybrane miejscowości mają wskaźnik starości na poziomie około 24–25%, co czyni teren badań reprezentatywnym dla problemów społecznych tej grupy wiekowej.

Jednak strona metodologiczna wymaga też kilku krytycznych uwag. Po pierwsze, rozdział metodologiczny jest nieproporcjonalnie obszerny w stosunku do treści, jaką faktycznie wnosi – duże fragmenty to obszerne omówienia metodologii ogólnej (definicje badań jakościowych,

ilościowych, studium przypadku), które mają charakter podręcznikowy i nie są zakorzenione w konkretnych decyzjach podjętych w tej dysertacji. Po drugie, dobór próby do fazy jakościowej (10 osób) wymaga bardziej precyzyjnego uzasadnienia pod kątem celowości doboru i osiągnięcia nasycenia teoretycznego. Po trzecie, Autorka nie wyjaśnia dostatecznie, w jaki sposób dane z fazy ilościowej i jakościowej zostały ze sobą powiązane i czy oba etapy prowadziły do spójnych wniosków.

Rozdział siódmy, prezentujący wyniki badań własnych, jest najcenniejszą i najbardziej oryginalną częścią dysertacji. Autorka omawia kolejno: uczucie osamotnienia wśród seniorów, kontakty z młodszym pokoleniem, odczucie marginalizacji, formy aktywności społecznej, wpływ wykluczenia na stres związany z procesem starzenia, a także wymiar różnic kulturowych. Narracje badanych – Pani Honoraty, Pana Józefa, Pani Urszuli, Pani Gertrudy i pozostałych rozmówców – są bogate, wielowątkowe i autentycznie oddają złożoność doświadczenia wykluczenia. Należałoby jednak wyraźniej doprecyzować kryteria doboru próby (szczególnie w badaniu ankietowym) oraz konsekwencje tego doboru dla uogólniania wyników. Nie zostały też precyzyjnie określone kluczowe kryteria włączenia do próby oraz rekrutacji rozmówców do części jakościowej.

Pożądane byłoby również bardziej szczegółowe omówienie procedury analizy danych jakościowych (np. etapów kodowania/kategoryzacji) oraz sposobów zapewniania rzetelności interpretacji. W części analiz materiału uzyskanego w następstwie wykorzystania metod ilościowych można rozważyć pogłębienie analiz (np. zależności między wybranymi cechami demograficznymi a nasileniem wykluczenia/osamotnienia), o ile pozwala na to konstrukcja narzędzia i rozkład danych.

Najważniejsze wyniki wskazują na wysoki poziom doświadczanego osamotnienia oraz znaczny odsetek respondentów deklarujących poczucie wykluczenia z życia społecznego. Równocześnie ujawniają się deficyty kontaktu z młodszym pokoleniem, co może osłabiać międzypokoleniowy przekaz doświadczeń i wartości. Wśród dostępnych form aktywności dominują spotkania rodzinne i towarzyskie, natomiast instytucjonalne formy aktywizacji i wolontariatu są wyraźnie rzadsze. Wnioski te zostały uzupełnione materiałem jakościowym, który pogłębia rozumienie przeżyć i strategii radzenia sobie seniorów.

Rozprawa wnosi wartość poznawczą przede wszystkim dzięki konsekwentnemu eksponowaniu perspektywy seniorów oraz dzięki triangulacji podejść badawczych. Wartość aplikacyjna przejawia się w sformułowanych wnioskach i rekomendacjach odnoszących się do wzmacniania partycypacji seniorów, budowania więzi międzypokoleniowych oraz

projektowania działań instytucjonalnych z poszanowaniem autonomii i godności osób starszych.

Wyniki wskazują m.in., że 78,57% badanych odczuwa osamotnienie w stopniu co najmniej często. Dane te są niepokojące i uzasadniają potrzebę interwencji społecznych. Trafne jest ukazanie zróżnicowania wewnątrz grupy seniorów - część z nich (np. Pani Gertruda) radzi sobie z procesem starzenia aktywnie, inne (np. Pani Honorata) borykają się z izolacją i brakiem dostępu do wsparcia z powodów finansowych.

Rekapitulacja i wnioski obejmują szesnaście szczegółowych punktów, dobrze osadzonych w zebranych materiale empirycznym. Do szczególnie wartościowych należy wniosek o potrzebie podmiotowego traktowania seniorów w systemie wsparcia, o znaczeniu zasady subsydiarności w lokalnej polityce senioralnej oraz o konieczności przezwyciężania ageizmu na rynku pracy. Rekomendacje mają charakter praktyczny i mogą stanowić użyteczny wkład dla decydentów polityki społecznej.

Poza uwagami przedstawionymi powyżej, recenzent pragnie zwrócić uwagę na następujące kwestie szczegółowe:

1. Wstęp zawiera dwa niemal identyczne akapity otwierające (dotyczące definicji wykluczenia społecznego), co świadczy o niestarannej redakcji końcowej i wymaga korekty.
2. Tytuł rozdziału 3 – „Wpływ starzejącego się środowiska na gospodarkę” – jest sformułowany nieprecyzyjnie, bardziej adekwatne byłoby określenie nawiązujące do starzenia się społeczeństwa i konsekwencji ekonomicznych tego procesu.
3. W bibliografii pojawia się pozycja niezwiązana tematycznie z dysertacją (poz. 3 – M. Babik, „Współżycie seksualne w nauczaniu biblijnym”, Kraków 2003), co sugeruje błąd w zestawieniu literatury.
4. Niektóre cytowane źródła (np. pozycje o kryminologii) nie są widocznie powiązane z tematyką pracy, Autorka powinna zweryfikować spójność bibliografii z rzeczywistą zawartością dysertacji.

5. Liczba przypisów jest bardzo duża (ponad 500), a ich treść nie zawsze w oczywisty sposób odnosi się do fragmentu, który odsyłacz ma dokumentować. Część przypisów ma charakter ozdobny lub jest powielana.
6. Z perspektywy formalnej przydatne może być ujednolicenie sposobu zapisu niektórych odwołań bibliograficznych i odsyłaczy internetowych.
7. W tekście pojawia się zapis „Naukowe” (wielką literą) w miejscach, gdzie nie jest to uzasadnione normą językową; styl języka akademickiego w kilku miejscach wymaga dopracowania.
8. Forma prezentacji wyników badań ilościowych (ryciny) powinna zostać uzupełniona o bardziej systematyczną dyskusję statystyczną. Wnioskowanie na podstawie wykresu procentowego nie jest tożsame z pełną analizą statystyczną.

Pomimo wskazanych niedopatrzeń, praca mgr Joanny Kurkiewicz posiada istotne walory naukowe. Jej oryginalność zasadza się przede wszystkim na zastosowaniu perspektywy emicznej – na oddaniu głosu samym seniorom i ujawnieniu ich subiektywnych doświadczeń wykluczenia społecznego. Materiał empiryczny zebrany metodą wielokrotnego studium przypadku jest wartościowy i rzetelny. Autorka wykazała się wrażliwością badawczą i empatią wobec swoich rozmówców, co przełożyło się na bogactwo i autentyczność zebranego materiału narracyjnego.

Ocena końcowa

Praca stanowi rzeczywisty wkład do wiedzy o uwarunkowaniach i przejawach wykluczenia społecznego w polskim kontekście regionalnym - Śląska. Wniosek o potrzebie podmiotowego i zróżnicowanego podejścia do wsparcia seniorów jest dobrze uargumentowany empirycznie. Dysertacja może stanowić podstawę do dalszych badań oraz być użyteczna w pracy pedagogów społecznych, pracowników socjalnych i decydentów polityki senioralnej. Praca mogłaby zyskać na wartości po usunięciu wskazanych niedostatków redakcyjnych, bardziej rygorystycznej selekcji treści w rozdziałach teoretycznych oraz pogłębieniu analizy powiązań

między etapami ilościowym i jakościowym badań. Zastrzeżenia te nie podważają jednak ogólnej oceny pozytywnej.

Biorąc pod uwagę całość przeprowadzonej analizy, stwierdzam, że praca doktorska mgr Joanny Kurkiewicz zatytułowana „Problem wykluczenia społecznego osób starszych w opinii seniorów” spełnia warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2028 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1571 z późn. zm.). pozytywnie oceniając rozprawę, opowiadam się za jej przyjęciem oraz dopuszczeniem Kandydatki do dalszych etapów procedury doktoryzowania.

Autorka wykazała się znajomością problematyki badawczej, umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań naukowych oraz zdolnością do formułowania wniosków i rekomendacji o znaczeniu praktycznym.

Wnioskuje o dopuszczenie mgr Joanny Kurkiewicz do dalszych etapów postępowania doktorskiego, w tym do publicznej obrony przedłożonej rozprawy.

